

Voorjaar 2024

Stap voor stap naar een uitbreiding van heischraal grasland

Het vergroten van het areaal heischraal grasland is een complexe opgave. Er is immers nog maar heel weinig heischraal grasland over en de kleine stukjes die er nog zijn kunnen we, mits heel voorzichtig, gebruiken om het areaal te vergroten en te versterken.

Heischraal grasland. Foto: Sheila Luijten

In Nederland komt nog steeds, maar helaas zeer beperkt een bijzonder ecosysteem voor: heischraal grasland. Deze graslanden liggen versnipperd op de hogere zandgronden, in de duinen en in het Zuid-Limburgse heuvelland. In een mooi en goed ontwikkeld heischraal grasland staan behalve veel grassen ook allerlei kruiden en dwergstruiken.

Op 25 m² tref je liefst 30 tot 35 plantensoorten aan. Van oudsher kenmerkende soorten zijn heidekartelblad, borstelgras, liggende vleugeltjes-

bloem, knollathyrus, aardbeivlinder, veldkrekkel en kleine wrattenbijter. Tegenwoordig allemaal zeldzame soorten. Maar ook tot voor kort algemene plantensoorten uit het heischrale milieu, zoals hondsviooltje, tormentil en tandjesgras, worden steeds minder aangetroffen. Ernstig bedreigde soorten zoals rozenkransje en valkruid waren ooit veel algemener. Zo kwam het rozenkransje vóór 1950 in 336 uurhokken, tussen 1950-1980 in 73 uurhokken en na 2000 nog maar in 10 uurhokken voor, waarvan slechts twee in het binnenland!

Heischrale graslanden komen voor op bodems met een zuurgraad tussen pH 4,5 en circa 6. Dit zijn bodems die een redelijke buffering hebben tegen verzuring via kationuitwisseling door bijvoorbeeld de aanwezigheid van (kei)leem of door aanvoer van bufferende stoffen langs schelpenpaden of via grondwater. Aangezien dit type grasland gebonden is aan een lage voedselrijkdom, staan heischrale graslanden sterk onder druk van verzuring, vermesting en versnippering. Deze processen hebben ervoor gezorgd dat de populaties van veel karakteristieke soorten klein zijn geworden en geïsoleerd zijn geraakt, wat hun levensvatbaarheid heeft aangetast.

Landbouwgrond niet verzuurd

Het komt er nu op aan dat er geen verdere verslechtering optreedt en dat het areaal weer groeit, om te voorkomen dat we de laatste stukjes heischraal grasland kwijtraken. In 2018 is daarom het Actieplan herstel heischrale graslanden van start gegaan met concrete acties voor de komende vijf jaar. OBN Natuurkennis heeft een onderzoek naar het herstel en de uitbreiding van het areaal heischraal grasland gefinancierd.

Onlangs zijn de resultaten gepubliceerd van een onderzoek onder leiding van onderzoekscentrum B-WARE naar uitbreiding van het habitatype. Behoud van alleen de huidige groeiplaatsen is bij lange na niet genoeg om heischraal grasland voor de toekomst zeker te stellen. Uitbreiding lijkt mogelijk op voormalige landbouwgronden. Dat is misschien zelfs gemakkelijker dan uitbreiding van bestaande heischrale graslanden in natuurgebieden. Landbouwgronden zijn altijd bekalkt geweest en dus is de historische verzuring via stikstof

er geen groot probleem. Daarom is voormalige landbouwgrond een belangrijke pijler voor het realiseren van nieuwe heischrale graslanden, liefst in de buurt van bestaande heischrale graslanden in het heidelandschap.

Eerst de abiotiek

De onderzoekers hebben bekeken waar en hoe je voormalige landbouwgronden kunt omvormen tot het gewenste habitatype. Het startpunt was een lijst van landbouwpercelen, afkomstig uit het Actieplan, die geschikt zouden zijn om te ontwikkelen tot heischraal grasland. Door het landbouwkundige gebruik zijn deze gronden veel minder sterk verzuurd dan veel natuurterreinen, waardoor de pH en de basenverzadiging in veel gevallen al geschikt zijn om heischraal grasland te ontwikkelen. De percelen waren voorafgaand aan de herinrichting nog veel te rijk aan fosfaat om zich tot heischraal grasland te kunnen ontwikkelen en dus moesten ze vaak enkele decimeters diep ontgrond worden. In totaal voldeed uiteindelijk ongeveer 76 hectare van de percelen na herinrichting (inclusief geadviseerde bekalking) aan de bodemchemische randvoorwaarden voor heischraal grasland.

Geschikte donorlocaties

Voormalige landbouwpercelen hebben helaas geen zaadbank meer met daarin de belangrijke heischraal-graslandsoorten. Zaden van makkelijk verspreidende en meer algemene soorten bereiken de percelen vaak wel, waardoor zij een voorsprong hebben in de kolonisatie. In de praktijk betekent dit dat de percelen dichtgroeien met algemene of ongewenste soorten en er dus geen heischraal grasland ontstaat. Het is zaak om snel na het ontgronden zaden in te brengen, maar het is de vraag hoe dit het beste kan gebeuren.

Kleine wrattenbijter

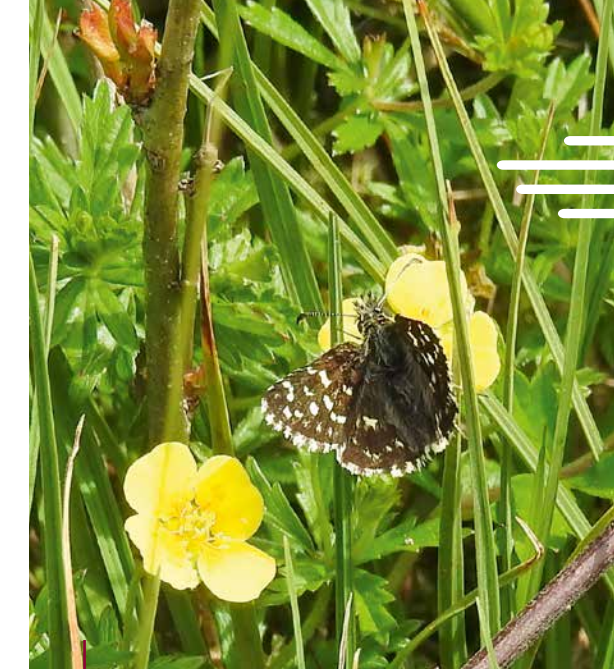
Daarom zijn twintig natuurterreinen op basis van de beschikbare gegevens beoordeeld op hun geschiktheid als donorgrasland. Deze geschiktheid is allereerst getoetst op de aanwezigheid van kenmerkende soorten van heischrale graslanden. Maar ook is gekeken of een gebied 'maaibaar' is, en of er niet te veel onwenselijke soorten staan. Daarnaast is onderscheid gemaakt in natte en droge heischrale graslanden. Uiteindelijk moesten de onderzoekers concluderen dat er slechts 18 hectare geschikt is om te dienen als donorlocatie voor droge, en 18 hectare voor natte heischrale graslanden. Het zaad zou kunnen dienen voor 36 hectare nieuw heischraal grasland. Veel te weinig voor de beoogde 76 hectare landbouwgrond waar maaisel op zou moeten worden gebracht.

Maaien en verzamelen

Ten slotte keken de onderzoekers naar de manier van oogsten van het zaad: hoe en wanneer zou je dat moeten doen? Afhankelijk van het tijdstip in het jaar dragen bepaalde plantensoorten wel of nog geen zaad. En bij machinaal maaien kun je waarschijnlijk weer andere zaden oogsten dan wanneer je met een zeis aan de gang gaat of zelfs eventueel met de hand oogst. Het is duidelijk, stellen de onderzoekers, dat de aanvoer van zaden van algemene soorten via het maaisel moet gebeuren en de (zeer) zeldzame soorten handmatig kunnen worden ingezaaid. Bij welke mate van zeldzaamheid het omslagpunt ligt, en zelfs of er wel een omslagpunt is, is nog niet duidelijk. Gezien de variatie aan populatiegroottes, voortplantingsystemen, genetische diversiteit, zaadproductie en andere soortspecifieke eigenschappen is dit volgens hen ook niet eenvoudig vast te stellen. Er is simpelweg nog te weinig onderzoek aan deze eigenschappen verricht. Advies over een optimale herinroductiestrategie en de noodzaak van het samenstellen van ex-situ populaties kan nog alleen per soort, en moet het liefst door deskundigen op het gebied van populatiebiologie worden gegeven.

Heidekartelblad

Aardbeivlinder
Foto: Gertjan van Noord

gie en de noodzaak van het samenstellen van ex-situ populaties kan nog alleen per soort, en moet het liefst door deskundigen op het gebied van populatiebiologie worden gegeven.

Kieming en vestiging

In een tweede fase van dit onderzoeksprogramma wordt op vijf percelen de vegetatieontwikkeling van het opgebrachte maaisel gevolgd en zullen de onderzoekers ook de bodemchemie in kaart brengen. Op vier van de vijf percelen zullen naast maaisel ook zaden van tandjesgras, echte guldenroede, liggende vleugeltjesbloem, heidekartelblad en valkruid worden ingebracht om de kieming en vestiging van deze soorten te onderzoeken. ○

→ <https://www.natuurkennis.nl/> publicaties > Programma Ontwikkeling en herstel heischraal grasland in Nederland (Fase I)

Rozenkransje. Foto's: Gertjan van Noord

ONDERZOEK Landbouw in een natuurlijk riviersysteem

De Programmatische Aanpak Grote Wateren is een programma van de rijksoverheid om het rivierengebied klimaatrobuust te maken. De bedoeling is dat er in 2050 in en langs de rivieren hard- en zachthoutoobossen, riet, moerasruigte, natte graslanden, droge graslanden, geulen, strangen, kale oevers en ondiepe wateren liggen die een ecologisch geheel vormen. De huidige landbouw zal zich moeten aanpassen en 'binnen de ecologische grenzen van het systeem moeten gaan werken'.

Onderzoekers en adviseurs van drie deskundigenteams brachten kennis bij elkaar over de mogelijkheden voor de landbouw in dit toekomstbeeld. Voor de landbouw liggen er kansen voor extensieve begrazing in de natte en droge graslanden. In riet- en moerasruigten zijn misschien mogelijkheden voor het verbouwen van natte teelten als lisdodde of mattenbies. In hardhoutoobos past misschien een teelt met bomen of struiken in combinatie met fruit- of notenbomen met akkerbouwgewassen.

Uiterwaarden bij de Waal
Foto: Gertjan van Noord

RAAD EN DAAD-ADVIES Broedeilanden voor kluten kunnen effectief zijn

OBN Natuurkennis heeft gewerkt aan een concrete vraag ('Raad en Daad') van de provincie Zuid-Holland: hoe kunnen we ervoor zorgen dat het broedsucces van de kluut verbetert? Onderzoekers van Sovon geven een aantal praktische handvatten voor het beheer van deze kritische soort.

De provincie Zuid-Holland wil graag meer kluten succesvol laten broeden, omdat het broedsucces, zeker in zoete wateren, heel laag is. De provincie stelde naar aanleiding van de natuurdoelanalyses aan het OBN de vraag hoe ze de kluten het beste zou

kunnen helpen. Want, zo is de ervaring van de beheerders in de provincie, het maken van broedeilandjes lijkt niet zo succesvol. Kluten kunnen er wel broeden, maar ze kunnen de jongen er niet grootbrengen. De jongen zijn nestvlinders en moeten vrijwel direct hun eigen voedsel zoeken, en dat is op een kunstmatig eiland vaak onvoldoende aanwezig. Via het Deskundigenteam Duin en Kust werd Sovon Vogelonderzoek gevraagd de kennis over de effectiviteit van broedeilandjes en dan specifiek voor de kluut op een rij te zetten. En als de eilandjes niet werken, wat dan wel?

Barrière voor grondpredatoren

Het aantal kluten in Zuid-Holland schommelt de laatste tien jaar rond de achthonderd broedparen. In de piekjaren rond het jaar 2000 waren dit nog meer dan 1.400 broedparen. Landelijk gezien neemt de laatste jaren het aantal toe, maar dat geldt nog niet voor Zuid-Holland. De grootste kolonies kluten van Zuid-Holland bevinden zich op de Maasvlakte, de Krammersche Slikken, Markenje en de Crezéepolder.

Sovon geeft aan dat de aanleg of het opnieuw kaal maken van eilandjes een goede manier kan zijn om broedgelegenheid voor kluten te creëren of te behouden. Het water vormt op

Kale grond, plukjes vegetatie en water zijn belangrijk voor kluten.
Foto: Petra Manche

Het nest van een kluut is meestal niet veel meer dan een kuiltje in de grond.
Foto: Petra Manche

deze manier een eerste barrière voor grondpredatoren om de kolonie te bereiken. Daarnaast biedt een waterrijke omgeving vaak veel foerageermogelijkheden voor kluten. Eilandjes helpen dus in ieder geval om de kans op predatie te verminderen.

Voldoende kaal maar ook met vegetatie

De nestlocatie moet zo kaal mogelijk gehouden worden om aantrekkelijk te zijn voor kluten. Het nest bestaat meestal alleen maar uit een kuiltje in de grond, maar afhankelijk van de omgeving hebben sommige nesten een echte nestrand van vegetatie en/of schelpen. De omgeving moet juist weer wel enige vegetatie bevatten. Dit is nodig als schuilgelegenheid voor de jongen tegen slechte weersomstandigheden en predatoren. Bovendien kan vegetatie insecten aantrekken, wat voor jonge kluten een belangrijke voedselbron is. Binnen enkele meters van de nestlocatie zou daarom ondiep water met her en der vegetatie aanwezig moeten zijn.

Stroomrasters kunnen extra bescherming bieden tegen grondpredatoren, maar in de praktijk blijkt dat predatoren uiteindelijk toch vaak binnen weten te komen. Als je ze toch plaatst, moet je dat heel zorgvuldig doen en ze goed onderhouden. De rasters moeten onderaan goed aansluiten aan de grond. Om niet alleen vossen maar ook marters tegen te houden, is onderaan zelfs een fijnmazig (dubbeltjes)gaas nodig. Maar, zo waarschuwen de onderzoekers, een dergelijk fijnmazig en goed afgesloten raster kan alleen worden toegepast als daarbinnen voldoende foerageergebied voor jonge kluten is. Anders zitten ze gevangen in een gebied zonder voldoende voedsel. Vliegende predatoren zijn overigens niet te weren. Met name grote meeuwen, maar ook kokmeeuw, kunnen voor aanzienlijke predatie van eieren en kleine jongen zorgen. De mate waarin dit gebeurt lijkt vooral af te hangen van de overige voedselbeschikbaarheid voor deze meeuwensoorten. Het advies is om voor de kluten locaties te kiezen waar geen (grote) meeuwen in de nabijheid broeden.

Waterpeil reguleren

Om voldoende voedsel beschikbaar te maken voor (jonge) kluten is het belangrijk om geleidelijke, niet steile oevers in het gebied te hebben met slikrandjes. Daarnaast is ondiep water (circa 15 centimeter) van belang. Om dit het gehele seizoen beschikbaar te hebben, is het haast onmisbaar om het waterpeil in het gebied te kunnen reguleren. Op die manier kan uitdroging op warme dagen of juist overspoeling bij veel neerslag voorkomen worden. Ook kan waterregulatie gebruikt worden om het gebied na afloop van het seizoen droog genoeg te krijgen, zodat de vegetatie met machines verwijderd kan worden. Dit is essentieel om een gebied op de lange termijn geschikt te houden voor kluten en eventuele andere pioniersoorten. Een droge bovenlaag en een relatief hoog eiland, met veel schelpen, kan de vegetatiegroei remmen. Ook het aanbrengen van een zoutlaag lijkt te helpen tegen vegetatieontwikkeling. Maar dit alles heeft slechts een remmende werking waardoor na enkele jaren jaarlijks onderhoud toch onmisbaar zal worden.

Oplossingen voor concrete situaties

Carola van den Tempel van de provincie Zuid-Holland is blij met het advies. 'We willen de adviezen zeker in de praktijk gaan toepassen. Het advies is een mooi document om met de beheerders te bespreken en om samen oplossingen te bedenken voor concrete situaties. Ook is het interessante input voor de nieuwe beheerplannen. Het advies is net af, dus we hebben nog geen aanvullende maatregelen genomen. Maar dat gaan we de komende tijd zeker voorbereiden, zodat we het volgende seizoen hopelijk voor de kluten goede omstandigheden kunnen creëren.'

→ https://www.natuurkennis.nl/Uploaded_files/Publicaties/broedhabitat-kluut.pdf

RAAD EN DAAD

Beleidsmakers en beheerders zitten vaak met kennisvragen waarvan het antwoord niet direct is terug te vinden in een rapport. En dat terwijl collega's en wetenschappers het antwoord vaak wel in hun hoofd hebben of relatief gemakkelijk kunnen formuleren. Voor dit soort vragen hebben we de Raad en Daad-functie in het leven geroepen.

Voor de beantwoording wordt geen nieuw onderzoek uitgezet, maar gebruiken de OBN-deskundigen beschikbare resultaten en ervaringen, die op een nieuwe manier gebundeld worden. In het Uitvoeringsprogramma Natuur zijn extra mogelijkheden voor deze vorm van adviseren, omdat het kortere trajecten mogelijk maakt, die sterk praktijk- en probleemoplossend gericht zijn.

- Het advies wordt gepubliceerd zodat ook andere beheerders daarvan kunnen leren.
- Het advies is gratis. De tegenprestatie voor de aanvrager is om de resultaten van het advies breder te delen in bijvoorbeeld een workshop of presentatie.
- Kijk voor eerdere Raad en Daad-adviezen op de website Natuurkennis onder 'Beheeradviezen'.

Voor het aanvragen van een Raad en Daad advies kunt u contact opnemen met g.vanduinhoven@vbne.nl

De OBN-nieuwsbrief is een uitgave van de VBNE. Een pdf-versie vindt u op www.natuurkennis.nl.
Redactie: Geert van Duinhoven
Redactie-adres: VBNE, Princenhof Park 7
3972 NG Driebergen, info@vbne.nl
Lay-out: Communicatiebureau De Lynx
Druk: Senefelder Misset, Doetinchem

samen werken aan
natuurherstel